

Pământul pârjolit

Unde începe tăcerea?

Îi recomand cititorului să vadă filmul ABSENT, pentru a înțelege mai profund acest capitol din cartea „Întoarcerea la Volintiri”.

<https://vimeo.com/ondemand/absentdoc?>

Poate că ea începe chiar în casă. Un om care a intrat să locuiască într-o casă care, de la început, nu fusese a lui, nu întotdeauna a vrut să știe cine locuise acolo înainte. Uneori era mai comod să nu întrebe. Să nu știe cine a construit casa, cine a stat la masă, cine și-a crescut acolo copiii și unde a dispărut familia care trăise între acei pereți înainte de 1941.

Iar de cealaltă parte se afla evreul care s-a întors. După ani de pribegie, foamete, lagăre, fugă și pierderi, a ajuns în sat și a descoperit că familia nu mai era, comunitatea dispăruse, iar în casa în care crescuse locuiau deja alți oameni. Chiar dacă știa că aceea fusese casa lui, nu întotdeauna îi mai rămânea puterea să lupte pentru ea.

Poate că, la un moment dat, a înțeles că, de fapt, nu mai avea unde să se întoarcă.

Casa încă era în picioare, strada era aceeași stradă, iar câmpurile din jur nu se schimbaseră prea mult. Dar lumea care îi aparținuse nu mai exista. Sinagoga nu mai era. Vecinii se schimbaseră. Lucrurile trecuseră din mână în mână. Mormintele fuseseră profanate. Oamenii pe care îi căuta nu aveau să se mai întoarcă.

Un loc care fusese cândva acasă devenise pentru el un pământ pârjolit. Și poate așa se naște o tăcere care durează generații. Cel care intrase în casă nu voia să pună prea multe întrebări, iar cel care se întorsese nu mai voia să rămână. Unul a preferat să uite, iar celălalt a încercat să înceapă o viață nouă în altă parte, iar între ei a rămas casa. Ea avea să mai stea în sat mulți ani, dar povestea celor care trăiseră acolo înainte se pierde treptat. Nu pentru că nimeni nu știe nimic, ci uneori pentru că nimeni nu mai vrea să fie primul care întreabă.

Când un incendiu uriaș a trecut în goană, în vara anului 1941, peste pământul negru al Basarabiei, pentru o clipă părea că totul fusese pierdut. Numai că flăcările, în cazul nostru, chiar au făcut deosebire între om și om – între cel care era evreu și cel care nu era, între o casă și alta, între cel născut într-o religie și cel născut în alta.

Ca în timpul unui incendiu uriaș, vietățile fug, vegetația dispare, copacii se înnegresc, iar omul este și el silit să se supună unei puteri mai mari decât el.

Au fost evrei care au reușit să fugă la timp. Alții au fost împușcați în centrul satelor sau lângă gropi pregătite dinainte. Au fost și cei luați în coloane și mânați spre râul Nistru, către zona morții care pe atunci era numită Transnistria.

Dar pământul nu uită cum să dea din nou viață. Nu trece mult timp și, din negru, reapare verdele. Păsările se întorc și își fac din nou auzit glasul, câmpurile se umplu iar de vegetație, iar oamenii încep din nou să construiască ceea ce a fost distrus. Nu totul revine la ceea ce a fost și nu tot ceea ce s-a pierdut poate fi adus înapoi, dar viața își găsește o cale nouă.

Cei care totuși au supraviețuit, precum mama mea, Naomi Hulin, și mulți alții, și-au găsit o viață nouă în Țara Israelului. Pentru ei, Basarabia a rămas în mare măsură un „pământ pârjolit”. Puțini dintre ei, dacă a existat vreunul, s-au mai întors vreodată să viziteze sau să caute casa tatălui și a mamei. Lumea aceea aparținea deja negurilor trecutului.

Un trecut în care nu întotdeauna vrei să cauți prea adânc. Este suficient să deschizi o ușă mică și imediat reapar imaginile familiei rămase în urmă.

După cum mi-a spus o rudă cu care am vorbit: „Nu voi putea dormi noaptea, așa că hai să nu vorbim despre asta”. Și totuși, după aceea, a povestit puțin: „După război ne-am întors în sat. Ei nu mai erau.” Prin „ei” se referea la ceilalți evrei.

În case locuiau deja alți oameni. Viața satului a continuat. Câmpurile au fost din nou arate, florile-soarelui au înflorit din nou, s-au născut alți copii, iar anotimpurile au continuat să se schimbe. Dar lumea evreiască care fusese acolo înainte dispăruse.

Și poate că aici a început tăcerea.

Nu întotdeauna spuneau: „Nu vreau să vorbesc despre asta.” Uneori pur și simplu schimbau subiectul.

„Dubi, mai mănâncă o bucată de prăjitură.” Așa se obișnuia atunci. Încă o felie de prăjitură, încă o ceașcă de ceai, iar povestea se întorcea în locul în care fusese păstrată timp de mulți ani: în spatele tăcerii.

Au existat oameni care totuși s-au întors. Poate sperau să găsească ceva printre ruine, poate voiau să vadă ce mai rămăsese din casă, sau poate pur și simplu nu aveau alt loc unde să meargă.

Un om a povestit că mama lui, care înainte de război locuise nu departe de satul Volintiri, s-a întors după război la casa familiei. În casă locuia deja o femeie care, înainte de război, lucrase pentru familie și chiar ajutase la îngrijirea bunicii bolnave. În ciuda faptului că se cunoșteau, femeia a refuzat să o lase să intre în casă și nici măcar nu i-a permis să caute printre lucrurile care aparținuseră odinioară familiei. Neavând altă alegere, femeia s-a mutat la Tiraspol, iar mai târziu la Chișinău.

Și alte mărturii repetă aceeași imagine: oamenii care s-au întors au găsit case distruse sau case în care locuiau deja alții. Cimitirul fusese profanat, iar din sinagogă nu mai rămăsese nimic.

„După război ne-am întors în sat. Ei nu mai erau... În case locuia deja altcineva.”

Evreul poate credea că se întoarce acasă, dar în realitate s-a întors într-o lume nouă. Regiunea făcea deja parte din Uniunea Sovietică, iar procesul de naționalizare a pământurilor, întreprinderilor și proprietăților începuse deja. Nu mai era atât de simplu să spui: „Aceasta este casa mea, am locuit

aici înainte de 1941”. Un pat, un dulap, unelte de lucru, animale și ustensile de bucătărie trecuseră din mână în mână în anii războiului. Au existat oameni care mai târziu s-au justificat spunând că tuturor le fusese greu, dar din punctul de vedere al supraviețuitorului, acelea erau bunurile familiei sale și, uneori, tot ceea ce îi mai rămăsese din viața de dinainte de război.

Casa însăși și pământul făceau acum parte dintr-un sistem nou. Statul sovietic controla repartizarea locuințelor și proprietățile, iar drepturile de proprietate de dinainte de război nu aveau în mod necesar prioritate.

Și nu era vorba despre unul sau doi oameni. Mii de evrei s-au întors din Transnistria și din alte locuri și au descoperit că acele comunități în care trăiseră fuseseră distruse și că locuințele și bunurile lor se aflau în mâinile altor locuitori sau fuseseră luate în timpul ocupației.

Ne putem imagina un evreu care se întoarce în 1944 sau 1945 în satul Volintiri, așa cum s-a întâmplat și în familia mamei mele. Înainte de război, familia avea un magazin în sat. Îl vânduseră încă înainte de a fugi și, de aceea, îi cunoșteau pe mulți dintre locuitori. După trei ani de ghetouri, foamete, fugă și pierderi, s-au întors în locul în care trăiseră. Oameni apropiați fuseseră uciși, comunitatea evreiască aproape dispăruse, iar lumea pe care o cunoscuseră încetase să mai existe.

Ajung pe strada pe care locuiseră și văd o altă familie în casă. Uneori era un vecin din sat, poate un om care cunoștea foarte bine familia. Uneori era cineva care primise casa în perioada administrației românești, iar alteori cineva care pur și simplu intrase în ea după dispariția evreilor.

În cazul bunicului meu, lucrurile au fost și mai grele. Angajatul său, care, potrivit poveștii familiei, a predat familia germanilor, a continuat după aceea să locuiască în casa lui timp de mulți ani.

Verișoara mamei mele s-a întors după război la Volintiri împreună cu familia sa. Nu mai aveau o casă proprie, deoarece o vânduseră înainte. Au locuit într-o casă care aparținuse unui alt evreu, care, în mod surprinzător, era atunci și conducătorul satului. Au întâlnit din nou oameni pe care îi cunoscuseră înainte de război și au vorbit chiar și cu acel angajat al bunicului meu, care acum trăia în casa familiei după ce îi predase germanilor.

Au rămas în sat numai aproximativ un an. După aceea au plecat și s-au mutat într-o altă parte a Uniunii Sovietice, în orașul Vilnius.

Au trecut de atunci zeci de ani, dar verișoara nu este dispusă sub nicio formă să vorbească despre acea perioadă. Poate că și această tăcere spune ceva. S-au întors într-un loc care fusese cândva acasă, dar au descoperit că, în realitate, nu mai aveau unde să se întoarcă.

Evreul care totuși reușise să supraviețuiască infernului din Transnistria și s-a întors în sat s-a găsit acum singur, sau aproape singur, în mijlocul aceleiași societăți locale creștin-ortodoxe în care crescuse, dar din care, de fapt, nu făcuse niciodată cu adevărat parte. Îi cunoștea pe oameni, străzile și obiceiurile, iar ei îl cunoșteau pe el și familia lui, dar după anii războiului totul se schimbaseră.

Desigur, putea să se plângă, să-și ceară proprietatea înapoi sau să ceară dreptate. Dar realitatea de după război era foarte grea. Exista o lipsă acută de locuințe, sărăcia era mare și aproape toți sufereau.

Nici nu poate fi ignorat faptul că, înainte de război, existau multe familii evreiești cu o situație economică relativ bună. Printre ele se aflau meșteșugari, comercianți, proprietari de magazine, ateliere, case și terenuri. Alături de relațiile obișnuite dintre evrei și vecinii lor exista uneori și invidie economică.

Și la Volintiri, până în ziua de astăzi, oamenii știu să arate spre anumite case și să spună: „Aici au locuit evrei”. Simplul fapt că această amintire s-a păstrat mai mult de optzeci de ani arată că dispariția evreilor din sat nu a fost ștearsă cu totul din memoria locală.

Și ce s-a întâmplat atunci când unul dintre ei s-a întors după război și a stat în fața casei care fusese a lui? Este greu de știut în fiecare caz în parte. Cu siguranță au existat oameni care au încercat să-și recupereze bunurile și poate au existat alții care au înțeles că nu mai aveau puterea să lupte. Este posibil să fi existat și oameni care purtau în ei dorința de răzbunare împotriva celor care colaboraseră, îi denunțaseră, le jefuiseră bunurile sau le ocupaseră casele. După tot ceea ce trecuseră, este greu de știut ce sentimente au însoțit reîntâlnirea dintre supraviețuitor și foștii săi vecini.

Verișoara mea mi-a povestit că, după război, sub regimul sovietic, simplul fapt că o persoană fusese considerată înainte bogată sau proprietar de bunuri putea deveni o problemă. Potrivit spuselor ei, autoritățile verificau uneori cine fusese proprietar de pământuri, al unei afaceri sau al unor bunuri importante, iar oamenii considerați ca având o poziție economică înaltă puteau fi priviți de regim drept „burghezi” sau drept elemente nedorite și, în anumite cazuri, puteau chiar să fie trimiși în Siberia.

Astfel s-a creat o situație aproape absurdă: un evreu care s-a întors acasă după ce a reușit să supraviețuiască războiului nu putea întotdeauna să spună pur și simplu: „Aceasta este casa mea, dați-mi-o înapoi”. Casa poate că încă se afla la locul ei, dar lumea în care acea casă îi aparținuse nu mai exista.

O discuție cu un istoric local într-un sat în care, înainte de război, existau șase sinagogi și o majoritate evreiască. El nu este un om străin de istoria locului. Dimpotrivă, aceasta este profesia lui. Și tocmai de aceea tăcerea este atât de surprinzătoare. Nu te aștepti ca el să poarte vina pentru anul 1941. Nici măcar nu era născut atunci. Ci doar ca trecutul să fie povestit așa cum a fost.

Poate că acesta este punctul greu de înțeles în anul 2026, iar acest lucru este valabil pentru toate localitățile în care au trăit evrei înainte de 1941. Atunci când este vorba despre un grup mare de evrei care a dispărut, când casele și-au schimbat proprietarii, când bunurile au fost jefuite, iar sinagoga nu mai există, nu se poate povesti istoria satului ca și cum ar fi vorba despre un eveniment petrecut în altă parte. Oamenii care trăiesc aici astăzi nu sunt vinovați. Dar istoria locului le aparține. Și partea ei incomodă.

Mai este un lucru care mă preocupă atunci când vorbesc despre oamenii din Volintiri. Ei știu să-și păstreze istoria. Biserica ortodoxă, construită la mijlocul secolului al XIX-lea, se află și astăzi în sat și face parte din patrimoniul oficial al Moldovei. În cimitir se păstrează memoria preoților, a părinților și a bunicilor. Poveștile despre oamenii satului trec din generație în generație. În sat a fost înființat chiar și un muzeu în memoria Mariei Bieșu, fiică a locului, care a devenit o renumită cântăreață de operă.

Toate acestea mi se par firești. Așa și trebuie să fie. Omul trebuie să știe cine au fost strămoșii lui și ce s-a întâmplat în locul în care trăiește. Dar tocmai de aceea îmi este greu să înțeleg ce s-a întâmplat cu partea evreiască a aceleiași povești.

Și evreii au trăit în Volintiri timp de generații. Nu au fost oaspeți care au trecut întâmplător pe aici. Aveau case, magazine, meșteșugari, familii, o sinagogă și un cimitir. Copiii se nășteau aici, se căsătoreau aici și își îngropau părinții aici. În 1941, lumea aceasta a dispărut aproape într-o singură zi. Biserica a rămas. Sinagoga a dispărut. Povestea bisericii continuă să fie spusă. Povestea evreilor, aproape deloc.

Nu cer nimănui din Volintiriul de astăzi să se simtă vinovat pentru ceea ce au făcut alți oameni în 1941. Nu este vina lor. Dar dacă păstrăm mormântul preotului, povestim cine a fost directorul școlii acum cincizeci de ani, ne amintim de oamenii cunoscuți ai satului și îi învățăm pe copii tradiția ortodoxă a locului, de ce să nu știe aceiași copii că și sute de evrei au trăit aici? Și aceasta este istoria Volintirului.

Poate că memoria publică nu este alcătuită numai din lucrurile pe care ni le amintim. Uneori ea se vede tocmai în lucrurile pe care alegem să nu ni le amintim.

Aceasta este, în ochii mei, diferența dintre vină și responsabilitate. Nu am nicio dorință să pun asupra generației de astăzi vina pentru anul 1941. Dar responsabilitatea de a spune generației următoare istoria completă a locului se află astăzi în mâinile lor. Nu este nevoie de un muzeu mare. Uneori este suficientă o placă mică în locul unde a fost sinagoga — aici a fost sinagoga comunității evreiești din Volintiri. Comunitatea a trăit în sat timp de generații și aproape a dispărut în 1941 — câteva cuvinte. Atât. Uneori câteva cuvinte fac diferența dintre un om care a dispărut și un om despre care încă se mai știe că a fost aici.

Nu mergi să vizitezi locuri în care evreilor li s-a făcut numai rău. Cuvintele acestea îmi răsună în minte. Poate că într-adevăr nu trebuie să fim ca soția lui Lot. Nu trebuie să privim înapoi. Există cazuri în care trebuie pur și simplu să scuturi praful de pe încălțăminte și să mergi mai departe.

Capitolele nu se nasc pur și simplu. Sunt conversații pe care le port cu mine însumi. Uneori este suficient un singur eveniment și mă așez să prind gândurile înainte să-mi scape.

M-am întors la Volintiri în 2017, iar acum, în 2026, mă întorc din nou acolo, împreună cu Jeannet, soția mea, care mă însoțește de patruzeci și cinci de ani. Poate că Volintiri este și locul cel mai apropiat la care putem ajunge de acele întinderi unde, în 2014, s-a prăbușit avionul și, odată cu el, Itamar. Pentru noi sunt aceleași întinderi largi ale Europei de Est, aceleași câmpuri de floarea-soarelui care se întind până la orizont.

Da, poate că acesta este și motivul pentru care am trecut din nou liniile roșii pe care mi le stabilisem și am intrat iar în acea lume care timp de mulți ani a fost ascunsă în negurile trecutului. Poate că nu mă întorc pentru a trăi în trecut, ci pentru a mă apropia suficient de el ca să-l înțeleg. Să văd locul, să simt pământul, să-mi amintesc de cei care nu mai sunt și apoi să merg mai departe.

Trebuie să subliniez iar și iar că oamenii care trăiesc astăzi în satul Volintiri nu poartă nicio responsabilitate pentru ceea ce s-a întâmplat în sat în 1941. Așa cum locuitorii de astăzi ai Transnistriei nu pot întoarce roata istoriei, tot așa nici oamenii din Volintiri de astăzi nu sunt cei care au săvârșit faptele despre care scriu.

În timpul vizitei mele anterioare în sat, în 2017, am întâlnit oameni calzi care au vrut să mă ajute, chiar și atunci când era limpede că trecutul evreiesc al locului aproape că nu exista în conștiința lor publică. Era acolo o căldură și o ospitalitate care îmi aminteau foarte mult de mama mea. Casa noastră era întotdeauna deschisă. Ea avea grijă ca pe masă să fie mereu destulă mâncare și gustări, uneori chiar prea multe. Într-un anumit sens, ceva din generozitatea pe care am întâlnit-o în Volintiri m-a întors la casa în care am crescut.

Sunt conștient și de faptul că vin dintr-un loc cu totul diferit. M-am născut și am crescut în Țara Israelului, iar apoi am trăit mulți ani în Olanda. În Moldova și Basarabia am intrat, cum s-ar spune, pe ușa din spate — prin povestea mamei mele, prin familia rămasă în urmă, prin satul din care a plecat în 1938 și prin ceea ce s-a întâmplat acolo trei ani mai târziu.

Când le spun oamenilor din Olanda că merg în Moldova, mulți încă mă întreabă unde se află. Pentru ei este o țară îndepărtată și necunoscută. Sunt și mai departe de istoria evreilor din Basarabia și din Europa de Est în anii de dinainte de 1941 — de târguri și sate, de sinagogi, de mișcările de tineret, de comerț și de viața de zi cu zi care a existat acolo timp de generații.

Poate tocmai de aceea, pentru mine, această călătorie nu este un act de acuzare împotriva oamenilor care trăiesc astăzi acolo. Este o încercare de a deschide o ușă către un trecut care aproape a dispărut și de a-i readuce în imagine și pe cei care au trăit cândva acolo. Nu pentru a acuza generația actuală, ci pentru ca povestea celor care au dispărut să nu dispară odată cu ei.

Între vină și responsabilitate este o mare diferență. Locuitorii satului Volintiri de astăzi nu sunt vinovați pentru ceea ce s-a întâmplat în 1941. Ei nu au fost acolo și nu trebuie să poarte vina oamenilor care au trăit înaintea lor. Dar este posibil ca ei să știe cine dintre membrii familiilor lor i-a ajutat pe germani, cine a primit bunuri ale evreilor, cine a intrat într-o casă care aparținuse unei familii evreiești și cine pur și simplu a tăcut.

Și aici, în Olanda, în satul în care locuiesc, oamenii știu foarte bine cine a colaborat cu germanii și cine nu. Sunt lucruri care trec din generație în generație în interiorul familiei, uneori în tăcere și alteori doar într-o jumătate de propoziție. Un prieten apropiat al meu din Germania a aflat abia după ani că acel unchi drag, care îl ținuse în brațe când era copil, fusese în tinerețe ofițer SS și participase la uciderea unor oameni în Franța. Ani de zile îl cunoscuse pe unchi așa cum un copil cunoaște un membru al familiei și numai mai târziu i s-a deschis o ușă către un trecut cu totul diferit.

De aceea pun o întrebare simplă. Dacă până astăzi se știe în Volintiri că anumite case din sat au aparținut cândva evreilor, cum se face că nu există nici măcar o mică amintire despre ei? Aici, în Olanda, văd cum se pune o piatră sau o placă în pavaj cu numele omului care a locuit într-o casă înainte să fie luat de acolo și ucis. Nimeni nu acuză prin aceasta familia care locuiește astăzi acolo.

Dimpotrivă. Este un mod de a spune: omul acesta a trăit aici. A avut un nume. A avut o casă. A făcut parte din locul acesta.

Aceasta este, în ochii mei, diferența dintre vină și responsabilitate.

O femeie din sat, cu care am fost în legătură înainte de războiul din Ucraina, mi-a povestit că în perioada sovietică exista chiar o piatră memorială la Volintiri. Ea era foarte pro-rusă. Tatăl ei fusese membru al Partidului Comunist și director al școlii. Legătura dintre noi s-a întrerupt până la urmă. Nu știu de ce.

Nu știu nici dacă apropierea Moldovei de România și dorința de a aparține mai mult Europei îi determină pe oameni să se îndepărteze de anumite părți ale trecutului. Trebuie să fim atenți să nu afirmăm un asemenea lucru fără dovezi. Dar putem, cu siguranță, să întrebăm dacă, în lupta dintre identitatea românească, sovietică, rusă sau europeană, tocmai povestea evreiască a anului 1941 este din nou împinsă deoparte.

Oamenii din Volintiri încă știu să arate spre case și să spună: aici au locuit evrei. Ei știu unde a fost cimitirul evreiesc, iar cei în vârstă încă își amintesc povești transmise în familie. Cu alte cuvinte, memoria nu a dispărut cu totul. Doar că nu a devenit cu adevărat parte din memoria publică a satului.

Și poate că asta este tot ceea ce cer. Nu să-și ceară scuze în fața mea și nici să-și asume o vină care nu le aparține. Doar să spună simplu: și ei au trăit aici. Au făcut parte din sat. Au avut case, familii, magazine, o sinagogă și un cimitir. Iar în 1941 aproape toți au dispărut.

Nu este nevoie de mult pentru a păstra o amintire. Uneori este suficient un nume pe un zid, o piatră mică lângă o casă sau câteva rânduri în locul unde a fost cândva sinagoga.

Cineva mi-a trimis un filmuleț: o excursie a unor tineri în regiunea separatistă a Moldovei, numită astăzi Transnistria sau Republica Moldovenească Nistreană. Din unele dintre reacțiile negative la filmuleț — „De ce merg ei acolo?” — era limpede că nu toți știu cu adevărat ce s-a întâmplat în trecut în acea regiune.

Unul dintre tineri povestește despre bunica lui și despre marșurile morții. Dar este important de reținut: Transnistria de astăzi nu este identică cu Transnistria din timpul războiului. Numele a rămas, dar granițele și sensul istoric erau diferite.

În călătoria mea anterioară în regiune, în 2017, m-am oprit într-un loc lângă un stand de mâncare de pe marginea drumului. După ce băiatul care stătea acolo cu tânăra lui soție a auzit că sunt din Israel, mi-a spus că lucrase un an în Israel în construcții. În timpul discuției am aflat că abia în Israel auzise pentru prima dată despre ceea ce s-a întâmplat în 1941 în regiunea în care se născuse și crescuse.

Întâlnirea aceasta a rămas cu mine. Mi-a arătat cât de mult timpul și tăcerea pot șterge memoria locală. Un om poate crește într-un loc unde s-au întâmplat lucruri foarte grele, poate trece în fiecare zi pe lângă aceleași câmpuri, drumuri și sate și, cu toate acestea, să nu știe ce s-a întâmplat acolo

generației de dinaintea lui. Poate și de aceea este atât de important pentru mine să scriu această carte.

Nu doar pentru familia mea și nu doar pentru memoria evreilor din Volintiri și Basarabia, ci și pentru oamenii care trăiesc acolo astăzi. Ca să știe cine a trăit în aceste sate înainte de 1941, ce li s-a întâmplat vecinilor lor evrei și unde a dispărut o lume întreagă.

După atâția ani de tăcere, memoria nu revine de la sine. Trebuie povestită.

Mergeți, întrebați, povestiți — ca să știe.

Transnistria din 1941 era o regiune care se întindea între râul Nistru la vest și râul Bugul de Sud la est, și între zona de la nord de Moghilău și Podolia până la Marea Neagră și Odesa la sud. Odesa a devenit capitala administrației românești. Înainte de ocupație, această regiune făcea parte din Ucraina sovietică, iar populația ei era mixtă. Marea majoritate erau ucraineni, alături de care trăiau ruși, moldoveni și români, germani din coloniile germane din sudul Ucrainei, bulgari, polonezi și comunități evreiești mari și vechi. Înainte de război, în regiune trăiau aproximativ 300.000 de evrei, mai ales în orașe și târguri.

După invazia Uniunii Sovietice de către Germania și aliata ei, România, în vara anului 1941, Transnistria a devenit și regiunea în care au fost deportate mase de evrei din Basarabia și Bucovina. De aceea, când vorbim despre evreii din Basarabia în 1941, Nistrul nu este doar un râu pe hartă: pentru mulți dintre ei a fost granița pe care au fost obligați să o treacă în drumul spre ghetourile, lagărele de muncă, foametea și bolile din Transnistria. Astăzi, într-adevăr, nu mai este prea mult de văzut acolo. Volintiri însuși se afla în Basarabia, la vest de Nistru; un sat mic din sudul Moldovei. Iar după cum mi-a spus cândva o femeie din sat, mai tânără decât mine: „Mulțumesc, Dubi, că ne transmiți povestea pe care generația mea nu o cunoaște.”

Anul este 1941. Mama se afla deja de aproximativ trei ani în Țara Israelului. Ea și prietenii ei crescuseră cu povești despre pogromuri, auziseră despre persecuții și antisemitism, dar niciodată nu și-au imaginat un foc atât de puternic încât să ajungă până și în cele mai mici sate și să-i distrugă pe evrei într-o asemenea măsură, încât vegetația să nu mai revină niciodată așa cum fusese.

Tata nu a vrut niciodată să meargă în Polonia ca să vadă casa din care fusese alungat. Avea deja douăzeci de ani când a fost smuls de acolo, nu era un copil mic ale cărui amintiri se estompează odată cu trecerea anilor. Își amintea foarte bine. Eu am mers în locul lui.

Mama, în schimb, deja în anii nouăzeci, după căderea Uniunii Sovietice, mi-a spus odată: „Poate mergi să cauți casa.” Iar eu, cum se întâmplă cu mulți dintre noi, eram ocupat cu viața mea, cu lucruri care atunci păreau mai importante. Nu am înțeles câtă durere, cât dor și câtă întrebare rămasă deschisă timp de zeci de ani erau cuprinse în acea propoziție simplă.

Când, în sfârșit, am plecat în 2017, tata mi-a spus cu un fel de dispreț: „Ce crezi că mai găsești acolo?” Astăzi înțeleg mult mai mult.

Jeannet și-a dorit foarte mult să ajungă la câmpurile unde s-a destrămat avionul malaezian în 2014. Acolo aproape că nu mai este nimic de văzut. Pământul a fost arat, câmpurile au fost semănate din nou, iar viața a continuat. Și totuși, ea a vrut să fie acolo — tocmai în locul unde nu mai este nimic de văzut. Poate pentru că există locuri în care nu mergi ca să vezi, ci ca să stai acolo.

În 1941, un mare incendiu a cuprins așezarea evreiască din Basarabia. De atunci au trecut optzeci și cinci de ani și, cu toate acestea, eu privesc înapoi. Nu acuz generația tânără care îmi spune: „Nu am primit nicio informație specială despre curățarea evreilor satului în 1941.” Întotdeauna vor exista cei naivi, cei înțelepți și cei care nu știu să întrebe. Dacă nu li se povestește, cum să știe?

Presupun că deja a doua zi, în 1941, după ce i-au adunat pe toți evreii satului și i-au omorât, viața din sate și târguri s-a întors la cursul ei. Vecinul evreu nu mai era. Taraba lui din piață dispăruse. Copiii evrei nu mai veneau la școală. Casa rămânea închisă sau altcineva se muta în ea. Strada arăta aproape ca aceeași stradă, câmpurile erau aceleași câmpuri, iar soarele răsărea dimineața ca de obicei. Dar ceva dispăruse din acel loc pentru totdeauna.

Acesta nu este un tur al rădăcinilor, cum se obișnuiește să se spună. Holocaustul evreilor din Basarabia și Bucovina a lăsat într-adevăr un pământ pârjolit care, spre deosebire de natură, nu a făcut să crească din nou așezarea evreiască. Nu este o călătorie în Polonia, la Muzeul Auschwitz sau la alte lagăre de concentrare care încă se află în picioare. Este o întoarcere într-o lume care, cum se spune, există astăzi numai în cărți — și chiar și acolo cu greu.

Mama mea a părăsit locul în 1938, la vârsta de 18 ani. Mulți alții au părăsit Basarabia încă în cursul anilor douăzeci. După uciderea masivă din 1941 nu au rămas mulți care să poată povesti, iar chiar dacă știau, au ales să intre într-o lume a tăcerii. Așa s-a născut o generație în anii cincizeci care, de multe ori, nici măcar nu știa din ce sat veniseră părinții ei sau ce viață avuseseră înainte ca incendiul să vină și să lase numai pământ pârjolit.

M-am întors la Volintiri. Nu pentru că vreau să trăiesc în trecut și nici pentru a căuta răzbunare sau răspunsuri care nu mai pot fi primite. M-am întors pentru că cineva trebuie să povestească, să amintească și să readucă pentru o clipă în memorie acei oameni care au trăit în lumea evreiască a Basarabiei, înainte ca marele incendiu să treacă peste țară și să șteargă aproape tot ceea ce fusese acolo.

Ei au trăit, au muncit, și-au crescut copiii, s-au rugat, au făcut comerț, au iubit, s-au certat și au visat la ziua de mâine. Nu știau că lumea pe care o cunoșteau urma să dispară. De aceea mă întorc nu numai la locuri, ci și la oamenii care au trăit în ele, pe unii dintre ei cunoscându-i prin mama mea în copilărie.

Un profesor și un grup de elevi vizitează cimitirul din satul Volintiri. În ochii mei, acest lucru înseamnă mult mai mult decât o vizită educativă. În felul acesta, profesorul are grijă ca memoria publică a satului să nu dispară. Copiii învață cine a fost profesorul de acum cincizeci sau optzeci de ani, cine a fost preotul, ce familii au trăit în sat și care a fost locul lor în viața comunității. Astfel povestea nu rămâne doar într-o carte, ci trece de la om la om și din generație în generație.

Aceasta este puterea memoriei publice: fiecare generație primește de la generația dinainte numele oamenilor, locurilor și poveștilor și le transmite mai departe. Chiar și cine nu l-a cunoscut niciodată pe preot sau pe vechiul profesor știe cine au fost, pentru că satul continuă să povestească despre ei. Cimitirul, biserica, școala și casele vechi devin împreună parte din memoria locului. Când un profesor îi duce pe elevi acolo și le povestește cine a fost fiecare om, el îi leagă, de fapt, de continuitatea istorică a locului.

Ei, pe care eu îi voi numi moldovenii creștin-ortodocși, au Paștele Blajinilor, sau Paștele Morților. Familiile vin la cimitir, curăță și îngrijesc mormintele, aduc mâncare și uneori vin, iar preotul trece printre morminte și le binecuvântează. Un obicei religios, familial și social. Așa oamenii transmit amintirile din generație în generație. În acea zi, cimitirul devine un loc de întâlnire — nu doar un loc al doliului.

Când mă gândesc la acel moment în care oamenii satului își amintesc morții, înțeleg că, dacă se dorește, totul este posibil și, dintr-un motiv sau altul, evreii satului nu au fost incluși în memoria publică. Acest lucru îmi explică și cum memoria ortodoxă locală s-a păstrat de-a lungul generațiilor: copiii continuă să vină la aceleași morminte și să audă cine au fost oamenii care au trăit înaintea lor.

La evreii satului, această continuitate a fost ruptă în 1941. Și evreii aveau familii, profesori, comercianți, meșteșugari, oameni ai comunității și o sinagogă. Și ei aveau o memorie comunitară care trecea din generație în generație. Dar în 1941 această continuitate a fost ruptă aproape dintr-odată. Cel care trebuia să le povestească copiilor cine fusese profesorul evreu, cine fusese cantorul, cine ținea magazinul și cine locuia în casa de la capătul străzii nu mai era acolo ca să povestească.

Tradiția satului a continuat să trăiască, dar partea ei evreiască i-a pierdut pe oamenii care purtau memoria. De aceea, după câteva generații, se poate crea o situație ciudată: toți știu cine a fost preotul acum optzeci de ani, dar aproape nimeni nu știe cine au fost sutele de evrei care au trăit în același sat. Nu pentru că nu au făcut parte din acel loc, ci pentru că lanțul care le transmitea povestea de la tată la fiu a fost rupt.

Aceasta este semnificația profundă a noțiunii de „pământ pârjolit”: nu numai că oamenii au dispărut, ci și mecanismul memoriei lor a dispărut împreună cu ei.

Mai este un lucru greu de ignorat atunci când te întorci în satele și târgurile Basarabiei — tăcerea. Am uneori senzația că anul 1941 pur și simplu a dispărut dintr-o parte a istoriei locale. Oamenii știu să povestească cu mândrie despre perioada românească, despre sat, despre tradiție, despre biserica ortodoxă și despre obiceiurile transmise din generație în generație. Toate acestea sunt, într-adevăr, parte din istoria locului. Dar când se ajunge la evreii care au trăit pe aceleași străzi timp de generații și la ceea ce li s-a întâmplat în 1941, conversația devine dintr-odată mult mai scurtă.

Am citit nu o dată despre oameni care au ajuns în satele din Moldova pentru a documenta lumea evreiască ce existase acolo și s-au lovit de un fel de zid. Nu întotdeauna este vorba despre o negare explicită. Uneori este pur și simplu senzația de: nu intra acolo. Este un trecut despre care nu suntem obișnuiți să vorbim. Și poate tocmai de aceea se mai pot găsi încă în Moldova cimitire evreiești, pietre funerare vechi și urme ale unor comunități care au trăit acolo sute de ani, în timp ce în satul însuși

aproape că nu există nimic care să-i spună vizitatorului cine au fost oamenii îngropați acolo și ce li s-a întâmplat vecinilor lor evrei în 1941. Inventarele siturilor de patrimoniu evreiesc din Moldova au documentat zeci de cimitire, foste sinagogi, locuri ale crimelor și gropi comune, mărturie că peisajul însuși încă poartă urmele lumii dispărute.

Poate că aceasta este una dintre cele mai grele urmări ale pământului pârjolit: nu numai că oamenii au dispărut, ci și povestea lor aproape că a dispărut împreună cu ei.

Și în tradiția evreiască memoria se construiește din generație în generație, dar într-un mod diferit de cel al bisericii ortodoxe. Fiecare persoană decedată are o zi anuală de pomenire, potrivit datei ebraice la care a murit. În acea zi, membrii familiei vin la sinagogă și spun Kadiș în memoria lui. Kadișul în sine nu este o rugăciune pentru mort, ci o rugăciune care sfințește Numele lui Dumnezeu și este rostită în prezența unui minian. Se obișnuiește, de asemenea, să se aprindă o lumânare de pomenire, să se dea milostenie și să se facă fapte bune în memoria celui decedat.

Există și rugăciuni speciale pentru pomenirea morților, numite Izkor sau pomenirea sufletelor, care sunt rostite în multe comunități în mai multe momente ale anului. În plus, se obișnuiește vizitarea mormântului, în special la aniversarea morții sau în momente speciale, deși vizita anuală la cimitir este un obicei și nu o obligație halahică uniformă pentru toți evreii. Vizita la mormânt în sine este considerată o modalitate de a exprima respectul față de cel decedat și de a-i păstra memoria vie. Astfel se păstrează și la evrei memoria publică și familială. Un copil aude în sinagogă numele tatălui sau bunicului său, ajunge la mormânt, întreabă cine a fost acel om și îi aude povestea. După ani, transmite aceeași poveste copiilor săi. De aceea, sinagoga, cimitirul, Kadișul și ziua anuală de pomenire creează împreună un lanț al memoriei.

Și exact acest lucru a fost rupt în sate precum Volintiri în 1941. Nu numai oamenii au dispărut; a dispărut din acel loc și cel care trebuia să spună Kadiș pentru ei, să le viziteze mormintele, să le povestească copiilor cine au fost și să le transmită numele generației următoare. De aceea, memoria evreiască locală nu doar că a fost lovită, ci și-a pierdut mecanismul firesc prin care o comunitate își păstrează trecutul.